

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Evangelická teologická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2011

Ing. Stanislav Heczko, Ph.D.

Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta

Bakalářská práce

Ing. Stanislav Heczko, Ph.D.

Fenomén polygamie z religionistického hlediska

vedoucí práce: Doc. ThDr. Ivan Štampach

Studijní program: Teologie křesťanských tradic

2011

Poděkování:

Rád bych poděkoval všem, kdo mi jakkoli pomohli - radou či jinak - především svými modlitbami – při psaní této práce. Děkuji těm svým přátelům, kteří oddaně slouží Bohu. Zejména děkuji své manželce za její lásku k Bohu i ke mně a za její trpělivost. Především pak děkuji Bohu, bez Něhož bych tuto práci nenapsal - a k Jehož slávě nechť tato práce přispívá.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem "Fenomén polygamie z religionistického hlediska" napsal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů.

V Praze dne 20.9. 2011

Ing. Stanislav Heczko, Ph.D.

Anotace:

Tato bakalářská práce je věnována problematice polygamie. Toto téma je rozebíráno zejména z hlediska religionistického. Proto je hlavní pozornost soustředěna na teorii a praxi rodinného života, jak se postupně ustálila v rámci hlavních světových náboženství - konkrétně v náboženství Izraele, křesťanství, islámu a ve východních náboženstvích. V rámci křesťanství nejsou opomenuty křesťanské sekty či skupiny na jeho pomezí, například novokřtěnci či mormoni.

Klíčová slova: rodina, polygamie, náboženství, křesťanství, islám.

Annotation:

This bachelor thesis is devoted to the issue of polygamy. This topic is discussed in terms of religious studies. Therefore, the main attention is concentrated on the theory and practice of family life as they gradually settled in the major world religions. Specifically, the religion of Israel, Christianity, Islam and Eastern religions. Within Christianity, Christian sects are not omitted or groups on its border, such as Anabaptists and Mormons.

Keywords: family, polygamy, religion, Christianity, Islam.

Obsah:

1. Úvod, vymezení pojmů, nejznámější typy polygamie
2. Polygamie v kontextu kulturní antropologie a sociologie
3. Polygamie v kontextu etnologie
4. Polygamie v judaismu – biblické prameny, historie, současnost
5. Polygamie v křesťanství - biblické prameny, historie, současnost. Vybrané případy polygammních komunit a sekt – Novokřtění v Munsteru, Mormoni, Rodina
6. Polygamie v islámu – Korán, historie, současnost
7. Polygamie v hinduismu a buddhismu
8. Závěr, theologická reflexe
9. Seznam literatury

1. Úvod, vymezení pojmů, nejznámější typy polygamie

Polygamie – pojem vzbuzující nejrůznější emoce – od smutku pokořovaných žen po neutuchající radost šťastných manželů a otců. Polygamie – pojem spojující i dělící lidi napříč vyznáními i bez vyznání. Právě nad fenoménem polygamie se chci v této práci zamyslet, a to především z religionistického hlediska.

1.1. Vymezení pojmů

Polygamie (mnohomanželství, z řeckého gamos = sňatek) souhrnně označuje soužití muže (**polygynie**) či ženy (**polyandrie**) s více partnery opačného pohlaví. Dále pak ještě existuje kombinace obou, tzv. **polygynní polyandrie** čili **skupinového manželství**.

Pokud jde o polygamii, daleko běžnější je polygynie, která byla odjakživa výsadou bohatých a mocných a privilegiem horní vrstvy ve společnosti. Polygynie se často vyskytovala u pasteveckých společenství nebo u společenství aktivně provozujících válku, kde byl přebytek žen (důvodem bylo velké množství padlých bojovníků, ale i množství žen získávaných jako válečná kořist). Dnes je polygynie nejvíce rozšířená v islámských zemích.

Polyandrie (mnohomužství) je pro většinu lidí neobvyklá a vyskytuje se jen ve velmi málo společnostech: známé jsou příklady nevadských Šošonů, některých horských kmenů v Indii, z Markézských ostrovů v Polynésii a z Tibetu. Důvodem k ní je většinou život v nehostinných podmínkách na hranici existenčního minima, kdy je polyandrie formou kontroly porodnosti, přičemž je zajištěno sexuální vyžití všech mužských členů společenství.

1.2. Nejznámější typy polygamie (kromě klasické polygynie)

1.2.1. Fraternální (bratrská) polyandrie

Tradiční antropologický prototyp polyandrie byl nalezen mezi skupinami v Nepálu a Tibetu, kde si skupina bratrů bere za manželku jednu ženu. Toto je známé pod pojmem bratrská polyandrie. Slavena je jedna svatba, na níž jeden z bratrů, zpravidla ten nejstarší, představuje ženicha. Všichni bratři (včetně těch, kteří se ještě případně narodí) jsou ožeheni touto svatbou, která zajišťuje veřejné uznání manželství. Žena a její manželé žijí společně většinou patrilokálně. Všichni bratři mají vůči manželce stejná sexuální práva a všichni plní úlohu otců dětem, které se narodí. Oproti západnímu mužskému stereotypu se zde neobjevuje žádná sexuální žárlivost mezi muži a bratři mají mezi sebou silný smysl pro solidaritu. Pokud se u ženy prokáže sterilita, pak se bratři mohou oženit s jinou ženou, která, jak doufají, bude plodná. Tak jako v případě první manželky budou mít všichni bratři stejná sexuální práva i vůči druhé ženě a budou považováni za otce jejích dětí. Ve společnostech s bratrskou polyandrií mohou být upřednostňovány nebo povolovány sňatky se sestrami (**sororální polygynie**). V takovém systému se skupina bratrů může oženit se skupinou sester.

1.2.2. Sdružená polyandrie

Druhá forma polyandrie je známá pod pojmem sdružená polyandrie. Vztahuje se k systémům, v nichž je polyandrie sňatkovou strategií přístupnou i pro muže, kteří nemusejí být nutně bratry. Jsou určité důkazy, že sdružená polyandrie byla možnou variantou sňatku v některých oblastech Pacifiku, mezi Eskymáky a u některých skupin Indiánů v sev. a již. Americe. Nejlépe však byla sdružená polyandrie popsána na Sri Lance. Mezi Sinhálci na Sri Lance si mohou ženy brát dva, zřídka i více mužů. Na rozdíl od bratrské polyandrie, která

začíná jako společný podnik, začíná sdružená polyandrie u Sinhálců monogamně. Druhý manžel je přiveden do svazku až dodatečně. A opět na rozdíl od bratrské polyandrie je první manžel co se týče autority manželem hlavním. Žena a její manželé žijí i pracují společně, ale ekonomické prostředky jsou drženy nezávisle. Všichni manželé jsou považováni za otce kteréhokoliv z dětí, které žena porodila. Tento systém povoluje mnoho individuálních voleb. Například se mohou manželé se svou ženou rozhodnout, že přiberou do manželského svazku další ženu - zpravidla sestru manželky. To znamená, že jejich domácnost se stane současně polygynní i polyandrická. Tento způsob svazku je označován jako polygynandrie. Tak může být sinhálská domácnost v závislosti na relativním bohatství a dostupnosti ekonomických příležitostí buď monogamní nebo polyandrická anebo polygynandrická.

1.2.3. Sekundární manželství

Vyskytuje se pouze v sev. Nigerii a v sev. Kamerunu. V sekundárním manželství si žena bere jednoho nebo více sekundárních manželů, aniž by tím přestávala být provdána za své předešlé manžele. Žena žije v daném okamžiku pouze s jedním manželem, ale ponechává si právo vrátit se ke svému prvnímu muži a mít s ním legitimní děti. Ve společnostech, které praktikují sekundární manželství, nejsou povoleny žádné rozvody, všechny sňatky člověka jsou na celý život. I v tomto systému stejně jako v ostatních polyandrických systémech, které jsme zde probrali, jsou muži polygyničtí a ženy polyandrické. Muž vstupuje do několika manželských svazků a žije na své usedlosti s jednou nebo více manželkami. Ženy pak nezávisle praktikují svá manželství. Tento systém sekundárního manželství vskutku není ani polyandrický ani polygynní. Je to spíše kombinace obou systémů, která vyplývá z překrytí mužů hledajících více manželek a žen hledajících více manželů. Sekundární manželství je protějškem tibetské bratrské polyandrie. Je to "rozdávající svazek" (alliance proliferative)

vedoucí k extensivní síti příbuzenství a manželství zakládajících pouta v rámci regionu. To slouží spíše k propojení než ke koncentraci skupin.

2. Polygamie v kontextu kulturní antropologie a sociologie

Rodina se obvykle definuje jako společenství osob spjatých manželstvím či pokrevním příbuzenstvím (Malá ilustrovaná encyklopedie A-Ž, 1999, s. 876). Rodina jako buňka (malá sociální skupina) společnosti představuje nejdůležitější formu organizace soukromého života. Jak plyne z definice, rodina je založena na manželském svazku (manželství) a příbuzenských vztazích, tedy vztazích mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi, sourozenci a ostatními příbuznými, kteří společně žijí a hospodaří.

Život rodiny je charakterizován materiálními (hospodářskými) a duchovními (náboženskými, mravními, právními a psychologickými) procesy. Formy a funkce rodiny se do určité míry mění s vývojem společnosti. Rodina zase zpětně působí na život společnosti skrze potomstvo a formování fyzického, duševního a mravního vývoje svých členů.

Původ rodiny není dosud přesně objasněn. Dříve převažoval názor, že v počátcích pravěku panovaly v rámci lidských tlup volné pohlavní vztahy, volné pohlavní obcování (šlo o tzv. skupinovou promiskuitu). Pak vznikla skupinová manželství (do manželského svazku zde patřilo několik žen a několik mužů) a později párové manželství (v manželském svazku žijí pouze jednotlivé páry). Skupinová rodina vylučuje pokrevní směšování sourozenců. Sestry (a sestřenice) jsou společnými ženami společných mužů, ale už ne bratří. A bratři (a bratranci) mají společné ženy, ne už sestry. Párová rodina ještě více vylučuje manželství mezi pokrevními příbuznými. Vyloučení jsou všichni příbuzní, nejen pokrevní, ale také příbuzenství vznikající sňatkem. Párová rodina se formovala buď na bázi mužského rodu (patriarchát) nebo na bázi ženského rodu

(matriarchát).

Rozvoj a rozklad rodu a občiny posléze připravil podmínky pro přeměnu párové rodiny ve velkou patriarchální rodinu. Podstatou této rodiny není mnohoženství, nýbrž otcovská moc, k rodině patří i čeled' (otroci) a muž je pánem života a smrti všech členů, včetně ženy a dětí. Velká patriarchální rodina se časem mění v malou patriarchální rodinu, založenou na monogamii. Na monogamii je založena i moderní (kapitalistická) společnost, důraz se zde klade na shromažďování bohatství rodinou a jeho předávání zákonným dědicům. Velkou roli v rodině zde hrají materiální pohnutky a ekonomické výhody plynoucí z manželství. Doplňkem takového manželství se údajně stává uzákoněná prostituce (Filosofický slovník, 1976, s. 404),

Nové výzkumy ovšem naznačují, že párová rodina na bázi mužského či ženského rodu existovala již od počátku. Všeobecná promiskuita se nekonala a lidé vytvářeli párová manželství zřejmě už od starší doby kamenné. Zdá se, že párová manželství se objevila asi ještě předtím, než dnešní člověk opustil Afriku. Hypotéza, že mezi primitivními lidmi panovala volná láska, která byla odstraněna až s pokrokem civilizace, kdy ji nahradilo nejdříve skupinové manželství či polygamie a pak konečně monogamie, tedy zřejmě neplatí.

Párové manželství utvářelo člověka odpradávná a nejen jej. Tvořilo a přetvářelo také společnost. Umožňovalo vytvářet širší svazky mezi různými skupinami lidí už v době, kdy neexistovala ani jednotící náboženství a ideologie, ani silné vojenské struktury či peníze a trhy - nejobvyklejší společenská pojítka pozdějších dějin. Lidská manželství se totiž neomezují jen na to, že žena (nebo muž) přejdou do jiné skupiny, jiného rodu či kmene. Lidé ale odnepaměti dbali na to, aby to byla výměna „něco za něco“ - právě tady dostávali své slovo příbuzní.

Někdy spočíval sňatkový obchod v prosté směně „kus za kus“: za cizí ženu dal rod svou ženu (viz výměna sester). Častější a pružnější byla ale výměna lidí

za něco jiného, za ceněné věci či za dlouholetou službu. Vlastně ani nevíme, zda se zvyk „platit“ za ženu zrodil již v Africe, nebo zda vznikl až v době, kdy ji lidé začali opouštět.

Cena za nevěstu se sice vyskytuje i na černém kontinentu, ale muži hned několika tamních kmenů získávají ženy na základě dvoření, ne dohodou mezi rodinami. V takových případech nejsou platby ani služby zcela nutné. Nicméně u naprosté většiny loveckých a sběračských kmenů v Africe i všude mimo ni se dojednávání sňatků mezi rodinami či širším příbuzenstvem objevuje. Z něj také vycházely požadavky na platby či služby. A tak asi i sňatková jednání a platby jsou dávným zvykem, jenž třeba v naší kulturní oblasti vymizel až během posledních dvou staletí.

Sběračské a lovecké společnosti žily často „z ruky do úst“ a potravu mívaly třeba jen na pár dní dopředu. Pro muže bylo tak jednodušší žít s jednou ženou a živit její děti. Není tedy divu, že experti zjistili u většiny dnešních primitivních společností hlavně párová manželství. Výjimkou jsou podle nich australští domorodci a řada indiánských kmenů, kde se často vyskytuje mnohoženství. Mnohoženství tak možná jsou jen efektem dojednávání sňatků mezi rody a rodinami. U společenství, kde muži získávají ženy dvořením, se totiž vyskytuje jen velmi vzácně. (Mocek, 2011).

Odborníci v současné době většinou soudí, že jako lidé jsme uzpůsobeni k monogamii s občasnou nevěrou, resp s mírným sklonem k polygynií (mnohoženství). Monogamie zvítězí, když se vyplatí otcovská péče u nízko společensky postaveného tatínka. Zisky z takové péče musí převážit nad výhodami, které by žena získala poměrem s bohatým výše postaveným mužem.

Polygamie se obvykle uplatňuje tam, kde je bohatství mezi muži distribuováno příliš nerovnoměrně. V primitivních společenstvích mají bohatí samozřejmě více dobytka i žen. Pokud potenciální nevěsty zvažují ekonomickou stránku věci, bývá jejich závěr jednoduchý: je lepší být druhou ženou boháče

než první ženou chudáka (Uzel, 2007).

Statistické údaje tyto názory vcelku potvrzují. Etnografický atlas George P. Murdocka popisuje 1231 společností a uvádí, že 186 z nich bylo monogamních, 453 připouštělo příležitostnou polygamií, 588 vykazovalo polygynní znaky a 4 byly polyandrické (Ščobák, 2011). Monogamní manželství se tedy zdají spíše výjimkou. Ovšem zjistilo se, že přibližně osmdesát procent manželství v zemích umožňujících polygamií zahrnuje stejně jen jednoho muže a jednu ženu.

I v polygynních společnostech tak více ženami disponovala jen menší část mužů, většina měla jen jednu ženu, někteří žádnou. Polygynie tak nepůsobí paradoxně jako vítězství mužů nad ženami, ale spíš jako vítězství malé skupiny mužů nad ostatními muži. Současně se však polygynie rozvíjí jen do míry, do které se daří menšině mužů koncentrovat ve svých rukou zdroje a moc. Do kultur, které polygamií dovolují, přitom patří asi třetina světové populace.

V dnešní Africe ne vždy mají nejlepší zkušenosti s polygamií. K modelu polygamie tam totiž patří i zmizení mužů z rodin, které založili, a naprostá ekonomická závislost dětí na matce. Mnohoženství je zde také otázkou mužské prestiže - čím víc má muž žen a dětí, tím početnější a významnější je jeho klan. Polygamie navíc napomáhá šíření HIV, urychluje populační explozi a znemožňuje zlepšení životní úrovně, především přístup ke vzdělání a ke zdravotní péči (Šimůnková, Majstorovičová, 2008).

Polyandrii (mnohomužství) potom praktikuje necelé jedno procento lidí na světě. Nevedou k ní důvody sexuální, ale ekonomické. Vzniká tam, kde muž zvládne podporovat manželku jen omezeně. Nejznámější je v Tibetu. Lidé se tam musí vyrovnat s tvrdými podmínkami. Hlavně kvůli nedostatku úrodné zemědělské půdy.

Dva až tři bratři se tam proto žení s jednou ženou. Všechny své děti vychovávají společně. Někdy začíná takové manželství monogamně a další

manželé do něj vstoupí až dodatečně. Pěstují pak takzvaný rotační způsob sexuálních styků. Nejsou povoleny rozvody a manželství bývají neodvolatelně celoživotní. Pokud je společná manželka neplodná, smí si muži přibrat do manželství další ženu, často její mladší sestru. Všechny děti jsou legitimní a v žádné domácnosti nechybí mužský vzor.

Systém zajišťuje, že nedojde k nárůstu populace nad únosnou míru. Má to ale i negativní důsledky: až 31 procent tibetských žen zůstane neprovdaných a bezdětných. Někdy se stává, že skupina manželů žije se skupinou manželek. Taková skupinová manželství vedou podle sociologů k rozšíření sociální sítě příbuzenských vazeb. Následkem je užší spolupráce většího počtu lidí. To se jeví jako velice příznivá skutečnost zejména v situaci, kdy se zhorší ekonomické podmínky (Uzel, 2011).

3. Polygamie v kontextu etnologie

Musím říci, že sbírat a studovat materiály k této kapitole bylo pro mne velmi oslovující. Zaujalo mne, kde všude národy a kmeny (kromě zemí islámských) praktikovaly či praktikují polygamií. Z důvodu rozsahu této práce mohu uvést samozřejmě jen některé.

Některé polygamní kmeny (např. **Hmong** či **Mien**) žijí na území jižní Číny, Thajska, Laosu a Vietnamu.

Polygynní polyandrie byla popsána například u kmene **Nyinbů** v Tibetu.

S bratrskou polyandrií se můžeme i přes oficiální zákaz setkat např. u kmene **Šerpů** v Nepálu.

S polyandrií se můžeme setkat i u kmene **Džátů** či **Todů** v Indii.

Zajímavou strategii mají **kmenoví vůdci na polynéských Markézách**. Žení se s nejkrásnější ženou kmene, protože má nejvíc milenců. Po sňatku se její milenci

spolu s dalšími svými konkubínami stanou součástí jeho dvora.

Se sdruženou polyandrií se můžeme setkat u **Sinhálců** na Srí Lance.

Eskymáci či **Inuité** („**Lidé**“) je etnonymum pro skupinu domorodých obyvatel mongoloidního původu severní části Severní Ameriky (Kanada, Grónsko, Aljaška) a severovýchodní Asie (Sibiř). I oni praktikují polyandrii.

„Zvláštní forma skupinového snoubení existovala v **celé Polynésii**. Několik přátel se spojovalo pokrevním bratrstvím do svazku, ve kterém si navzájem vyměňovali jména, zavazovali se, že jeden druhého budou celý život ochraňovat a budou nerozluční i v boji. Kdyby některý padl, ponořil si druhý ruku do jeho krve a pomazal se jí na znamení, že chce pomstít mrtvého. Ženy měli společné, stejně tak vlastnictví a v případě bezdětnosti dědili jeden po druhém. Tento zvyk bratření byl objeven u Hererů, v Mikronésii, na Madagaskaru, u afrických Makalaků atd.“ (Neumann, s. 57).

Severokorejská rodinná politika se zavázala nezasahovat do tradičních partnerských svazků u náboženských a národnostních menšin usazených na území KLR, což se v praxi i dodržuje (není to jen proklamativní), takže muslimové (v KLR jsou a není jich zrovna málo) mohou praktikovat polygynii a buddhisté (lamaistických škol) mohou praktikovat polygynii i polyandrii.

Až do roku 1945 byla polygamie legální ve **Vietnamu**.

S polygynií se setkáváme v **Africe, v Mikronésii, na Sumatře, u některých severoamerických Indiánů...**

Keltové žili (v minulosti) převážně v klanech. Každý klan si zvolil vůdce z druidů nebo bardů. Praktikovali polygamií (polygynii i polyandrii).

Polygamní manželství existovalo (v minulosti) i na **Velké Moravě**. Nejstarším údajem pro naše území je popis vůdce Slovanů Sába z Kroniky tak řečeného Fredegara: „[...] Sábmo měl dvanáct manželek z rodu Vinidů a měl od nich dvaadvacet synů a patnáct dcer.“ (Andělová, 2007)

4. Polygamie v judaismu – biblické prameny, historie, současnost

Přestože se dnes asi většina Židů kloní na základě Gn 2, 22-24 („A Hospodin Bůh utvořil z žebra, které vzal z člověka, ženu a přivedl ji k němu. Člověk zvolal: „Toto je kost z mých kostí a tělo z mého těla! Ať muženou se nazývá, vždyť z muže vzata jest.“ Proto opustí muž svého otce i matku a přilne ke své ženě a stanou se jedním tělem“) k monogamnímu poslání člověka, polygamie (resp. polygynie, neboť o polyandrii se ve Starém Zákoně nedočteme) zřejmě na zemi existovala velmi brzy. První zmínky ve Starém Zákoně o ní čteme již v Gn 4, 19: „Lámech pojal dvě ženy; jedna se jmenovala Áda a druhá se jmenovala Sila.“ A co naši praotci? Abraham měl ženu a její otrokyni. Zde se zřejmě o polygamii nejedná. Izák měl svou milovanou Rebeku, ale Jákob už měl ženy dvě – Leu a Ráchel. Je zajímavé, že zde není aspekt monogamního ani polygamního manželství tematizován ani problematizován. Jak monogamní manželství Izáka, tak i polygamní manželství Jákoba byla charakteristická vzájemnou odpovědností mužů vůči jejich ženám a žen k jejich manželům. Ráchel a Lea byly obě respektovány a uznávány ve starozákonní tradici jako Jákobovy manželky a pramatky vyvoleného lidu, jak to naznačuje požehnání, které dostali Boáz a Rút od izraelských starších: „Kéž dá Hospodin, aby žena, která přichází do tvého domu, byla jako Ráchel a Lea, které obě zbudovaly dům izraelský“ (Rút 4,11). Mojžíš v této tradici pokračoval, neboť v jeho (resp. Hospodinově) zákoně neexistuje zákaz polygamie. Jsou zde jen nařízení (v knize Deuteronomium), jak má muž rozdělit majetek mezi své syny od různých manželek. Co se týče židovských králů, zejména Davida a Šalamouna, ti si ve své polygamii opravdu hověli. David měl hojnost žen – (2 S 5,13; 12,8), a Šalamoun jich měl dokonce 700 (1 Kr 11, 1-3).

Později Talmud omezil počet žen schopností manžela ženy patřičně živit. Někteří rabíni přesto prosazovali, že muž by neměl mít více než 4 manželky.

První historicky doloženou monogamii vyhlásil aškenázský rabín Geršom ben Jehuda v roce 1000. Platila pro Židy žijící ve střední Evropě. Monogamie byla zavedena na židovském synodu v Mohuči. Šlo pouze o zkoušku na dobu 1000 let. V roce 2000 tato doba vypršela, proto se sešla rabínská rada, která se shodla na tom, že 1000 let je málo k tomu, aby monogamie byla posouzena jako výhodná. Proto bylo rozhodnuto o prodloužení zkušební doby o dalších 1000 let. Evropští židé praktikovali polygamií až do šestnáctého století. Židé z orientu běžně praktikovali polygamií, dokud nepřijeli do Izraele, kde je zakázána civilním právem. Podle náboženského práva, které má v takových případech přednost, je však dovolená. Podle Josepha Ginata, profesora sociální a kulturní antropologie na univerzitě v Haifě je polygamie obvyklá a vzrůstající mezi 180 000 izraelskými beduíny. Je častá mezi Sefardy žijícími v Jemenu, rabíni povolují brát až 4 manželky. V moderním Izraeli, pokud je žena neplodná nebo duševně chorá, rabín dovolí manželovi vzít si druhou manželku, aniž by musel rozvést první.

5. Polygamie v křesťanství - biblické prameny, historie, současnost. Vybrané případy polygammních komunit a sekt – Novokřtěnci v Múnsteru, Mormoni, Rodina

5.1. Co se týče novozákonních textů, těžko říci, zda v Ježíšově době žili lidé monogamicky či polygamicky. Jisté je jen to, že Boží vůle, jak ji hlásal Ježíš, je směřovala k monogamii. Nejprve zde uvedu několik veršů, které by mohly nasvědčovat tomu, že v době Ježíšově se ještě praktikovala (alespoň v určité míře) polygamie. „Nuže, biskup má být bezúhonný, jen jednou ženatý, střídmý, rozvážný, řádný, pohostinný, schopný učit... Jáhni ať jsou jen jednou ženatí, ať dobře vedou své děti a celou rodinu.“ (1 Tim 3, 2.12) A ještě Titus, 1,6: „Mají to být lidé bezúhonní, jen jednou ženatí, mají mít věřící děti, kterým se nedá

vytknout nevázanost a neposlušnost.“ Když totiž Ježíš požadoval, aby církevní představitelé byli jen jednou ženatí, lze předpokládat, že zde žili i lidé (a zřejmě i mezi křesťany), kteří měli žen více. Zajímavá jsou slova Pána Ježíše: „Nedomnívejte se, že jsem přišel zrušit Zákon nebo Proroky; nepřišel jsem zrušit, nýbrž naplnit.“ (Mt 5,17), zvláště v kontextu Kázání na hoře. Protože v Zákoně a Prorocích byla polygamie normální... A přitom v tom samém Kázání na hoře říká Ježíš: „Slyšeli jste, že bylo řečeno: ‚Nezcizoložíš.‘

A nyní několik veršů, jak měl podle Ježíše (a podle Pavla) vztah (monogamní) mezi mužem a ženou vypadat. „Odpověděl jim: „Nečetli jste, že Stvořitel od počátku ‚muže a ženu učinil je‘? A řekl: ‚Proto opustí muž otce i matku a připojí se k své manželce, a budou ti dva jedno tělo;‘ takže již nejsou dva, ale jeden. A proto co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!“ (Mt 19, 4-6) „Pokud jde o to, co jste psali: Je pro muže lépe, když žije bez ženy. Abyste se však uvarovali smilstva, ať každý má svou ženu a každá svého muže. Muž ať prokazuje ženě, čím je jí povinen, a podobně i žena muži. Žena nemá své tělo pro sebe, ale pro svého muže. Podobně však ani muž nemá své tělo pro sebe, ale pro svou ženu. Neodpírejte se jeden druhému, leda se vzájemným souhlasem a jen na čas, abyste byli volni pro modlitbu. Potom zase buďte spolu, aby vás satan nepokoušel, když byste se nemohli ovládnout. To ovšem říkám jako ústupek, ne jako příkaz. Přál bych si totiž, aby všichni lidé byli jako já; ale každý má od Boha svůj vlastní dar, jeden tak, druhý jinak.“ (1 K 7, 1-7)

Tolik tedy Nový Zákon. Daleko zajímavější však je, jak dlouho po Ježíši ještě polygamie ve křesťanském světě existovala a existuje a jak se k ní kdo z křesťanských theologů vyjadřoval (vyjadřuje). Tak například svatý Augustin nepozoroval na polygamii nic nemorálního nebo hříšného a doložil, že polygamie není zločin a je legální institucí země. Napsal v "Dobro manželství" (kapitola 15, paragraf 17), že polygamie ... "byla zákonná mezi starými otci..." Římský císař ve 4. století povolil křesťanům dvě manželky. V 8. století Karel

Veliký, majíc moc nad státem i církví, měl sám 6, podle některých zdrojů 9, manželek. Podle Josepha Ginata, autora knihy 'Polygamní rodiny v současné společnosti', církev zmrazila praktiku, ale čas od času posvětila druhé manželství politického vůdce. Během reformace Martin Luther řekl: "Svěřuji se, že kdyby si muž přál mít 2 nebo více manželek, nezakázal bych mu to, protože to neodporuje Písmu." S jeho souhlasem vzal si r. 1540 Filip Hesenský vedlejší manželku, mladou Markétu de Saale, čímž se dopustil bigamie, jež se podle říšských zákonů trestala smrtí. Svůj souhlas, který ovšem měl zůstat v tajnosti, odůvodnil Luther poukazem na některé podobné případy ve Starém Zákoně. Dvojženství ovšem utajeno nezůstalo a reformátora postavilo do velmi podivného světla. Melancton pro změnu roku 1531 poradil anglickému králi, aby si vzal k první ženě druhou, a prohlásil, že "podle Božího práva není polygamie zakázaná".

Co se současnosti týče, tak největší problém (v Římskokatolické církvi) ve vztahu k polygamii je paragraf 2387 Katechismu katolické církve, kde čteme: „Lze chápat drama člověka, který touží přijmout evangelium a shledá, že je povinen zapudit jednu nebo více žen, s nimiž po léta žil manželským životem. Nicméně mnohoženství je v rozporu s mravním zákonem. Radikálně odporuje manželskému společenství; „přímo popírá Boží plán, jaký byl zjeven na počátku. Neboť odporuje stejné osobní důstojnosti muže a ženy, kteří se v manželství jeden druhému darují s láskou, jež je úplná, a tím samým jediná a výlučná“. Křesťan, který předtím žil v mnohoženství, má kvůli spravedlnosti závažnou povinnost respektovat závazky, které na sebe vzal vůči oněm ženám, které byly jeho manželkami, a vůči svým dětem.“ Lze chápat drama – ale chápou ho skutečně? Řeholník a významný theolog Bernhard Haring, jenž několikrát pobýval v Africe, o tom pochybuje a vyzývá církev k citlivějšímu postoji vůči lidem, jež žijí v polygamických vztazích a chtějí se stát křesťany. Philip Kilbride, římsko-katolický americký antropolog, ve své provokativní

knize "Polygamie v naší době" ("Plural Marriage For Our Time") navrhuje polygamii jako řešení některých neduhů americké společnosti všeobecně. Tvrdí, že polygamie může v mnohých případech sloužit jako možná alternativa rozvodu, abychom předešli zničujícímu dopadu rozvodu na mnohé děti. Je toho názoru, že mnohé rozvody jsou důsledkem rozmáhajících se mimomanželských vztahů v americké společnosti. Podle Kilbridea je ukončení mimomanželského poměru polyganním manželstvím pro děti lepší než rozvod: "Dětem by lépe posloužilo, kdyby se zvolilo rozšíření rodiny, raději než pouze odloučení a zrušení manželství."

Jinak v Africe mnohé církve nemají s polygamií nijak zvlášť problémy. Například roku 1988 bylo na Lambethské konferenci stanoveno: "Anglikánská komunita dlouho uznává, že polygamie v částech Afriky a tradiční manželství nesou znaky zbožnosti i správnosti." Celá řada afrických církví polygamii připouští a praktikuje - za všechny uveďme jen nigerijskou Household of God a keňskou Anglican Church; do polyganních manželství ale vstupují často i lidé, jejichž církev tuto formu rodiny oficiálně neschvaluje. Polygamie je ve většině afrických společností tak respektovanou institucí, že některé protestantské církve začínají být vůči ní tolerantnější. Biskup anglikánské církve v Keni prohlásil, že: "ačkoli monogamie může být ideálem pro vyjádření lásky mezi manželem a manželkou, měla by církev uvážit, že v určitých kulturách je polygynie společensky přijatelná a že přesvědčení o tom, že polygynie je v rozporu s křesťanstvím, již není dále udržitelné." Sionisté – souhrnné označení řady jihoafrických nezávislých církví, které vznikly počátkem 20. stol. hlavně v Republice Jižní Afrika a Zimbabwe pod vlivem amerických misionářů, většinou akceptují polygamii. Prezident Keni, Mwai Kibaki, je křesťan a zároveň žije v polygamii. A tak by se dalo pokračovat. Zkrátka – je-li dobrá vůle a hlavně láska, lze ledacos.

5.2. Mnohoženství v Múnsteru

V roce 1534 se německého města Múnsteru zmocnili radikální anabaptisté (novokřtění). Jejich snahou bylo zde založit nový Jeruzalém, o kterém četli v knize Zjevení. Anabaptisté představovali radikální křídlo reformace. Podle nich by se církve měla skládat pouze z opravdových věřících, Kristu zcela oddaných služebníků. Novokřtění odmítali křest nemluvňat a přísahu. Dávají do velmi úzké souvislosti křest a křesťanské učednictví (následování Pána Ježíše, radikální změnu životní praxe). S tím souvisí i to, že křtění kladli velký důraz na konkrétní, viditelný místní sbor (Gemeinde). V životě sboru pak kladli velký důraz na kázeň (někdy až přehnaný). Křtění často ve svých sborech praktikovali sdílení majetku. Výraznou součástí novokřtěnecké teologie byl důraz na eschatologické očekávání.

Při hodnocení činnosti münsterské komuny navíc nesmíme zapomínat na to, že všechno dění v komuně bylo silně ovlivněno tím, že byl Múnster tehdy obléhán katolíky a protestanty a tedy v něm vládl válečný stav. Chceme-li tedy münsterské novokřtěnce pochopit, nesmíme jejich režim měřit měřidlem mírového stavu, ale měřidlem obléhaného města. Během obléhání se ve městě ukázala potřeba přísného režimu, dokonce došlo i k několika popravám. Šlo o provinění proti bezpečnosti města: spolčování se s nepřítelem, provinění proti disciplíně, pokusy o dezerci, anebo vyvolávání malomyslnosti mezi obyvateli. Poprava je bezpochyby ukrutnost, ne však krutější než válka. A tu novokřtění opravdu nevyhledávali, nechtěli ji, nepřáli si ji, nezačali ji. Válka jim byla vnucena.

Kazatelé tvořili při městské radě jakési lidové zastoupení. Volili je jednotlivé fary a na jejich volbě se účastnilo i necechové obyvatelstvo. Kromě bohoslužeb se věnovali kazatelé i otázkám zákonodárství a správy. Také navrhli obci po smrti proroka Mathyse zřídit "výbor pro veřejné blaho", jehož členy se

souhlasem obce sami jmenovali. Členy výboru nazývali "starší 12 pokolení Izraele", kterým svěřili neomezenou soudní, zákonodárnou a správní moc.

Jenže vzhledem k charakteru obléhání připadla faktická nejvyšší moc veliteli pevnosti. Zpočátku jím byl prorok Johann Mathys. Když pak při výpadu 5. dubna 1534 po hrdinském boji padl, nastoupil na jeho místo Johann z Leydenu. 31. srpna došlo k prudkému ostřelování města. Tento útok byl šťastně odražen. Po tomto úspěchu přenesli starší před celou obcí na Johana z Leydenu svoji moc. Ten se tak stal neomezeným pánem města. Pojmenovali ho králem - inspirováni Starým Zákonem.

Johann z Leydenu se staral o dobrý psychický stav obyvatelstva. Aby lidi vytrhl ze skličující nečinnosti a úzkosti vyvolané obléháním města, snažil se je zaměstnat a zabavit. Co se zaměstnání týče, tak byli tu opevňovací práce, a také boření přebytečných kostelů a starých obydlí. Co se týče zábavy, uspořádal král společné hostiny, hry, tance, slavnostní průvody, divadelní představení.

Odpůrci novokřtěnců mají za zlé králi a jeho družině, že se oblékali do nádherných věcí. Tuto nádheru si však nenechali ušít pro sebe. Zdědili ji po vyhnaných boháčích. Nádheru mezi münsterskými novokřtenci je možné snad do určité míry připisovat i Apokalypse. V ní se popisuje nový Jeruzalém jako plný zlata a drahokamů a "králové země vnesou do něho svou slávu a čest" (Zj 21,24). V Münsteru šlo o to dokázat, že město je opravdu dávno vytouženým Jeruzalémem.

Velmi podstatným jevem münsterské novokřtěnecké komuny bylo majetkové společenství, sdílení majetku. Úplně zrušené bylo soukromé vlastnictví zlata a stříbra, peníze. Tyto peníze pak sloužily pouze na udržování styku s ostatním světem, hlavně na vysílání agitátorů a získávání žoldněrů. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků se zrušilo jen do té míry, nakolik to vyžadovaly potřeby války. Dědické právo platilo i nadále, a individuální domácnost se přirozeně zachovala. Co se týče obchodu, tak ten se děl po zrušení peněz formou výměny.

Münsterští novokřtění pohrdali učeností, což vyjádřili tím, že všechny knihy kromě Bible spálili na nádvoří dómu. Naproti tomu však zřídili ve městě pět nebo šest nových škol, kde se děti učili žalmy, psát, a číst. Novokřtění ve městě zavedli mimo jiné mnohoženství - po vzoru Starého zákona.

Snad nejproblematictější kapitolou života münsterské komuny bylo mnohoženství. Kupodivu to v Münsteru nemělo nic společného se "společenstvím žen", jak je známe u našich adamitů. Tím je tato otázka ještě složitější, nepochopitelnější... V Münsteru byla v době obléhání zvláštní situace. Bylo tam asi 2 tisíce mužů, žen 5 - 6 tisíc. Tedy zhruba až třikrát větší počet žen než mužů. Tuto zvláštní situaci ještě komplikovalo to, že asi polovina mužů nebyla ženatá. Tento stav si zřejmě kvůli vyvarování se smilstva podle vedení komuny vyžádal novou úpravu manželských vztahů. Stalo se tak v 5. měsíci obléhání. Pro toto nařízení, jakožto i pro vše, co dělali, hledali novokřtění obdobu v Bibli. Tam však našli jen jedno, co se pro ně jakž-takž hodilo, a sice mnohoženství starých Židů, zejména praotců. Co dělali tito zbožní lidé, nemohlo být přeci špatné. Navíc se münsterští novokřtění odvolávali i na vynikající znalce evangelia: Melanchton už 27. srpna 1531 poradil anglickému králi, aby si vzal k první ženě druhou, a vyhlásil, že "podle božího práva není polygamie zakázaná". (Heczková, 2003, s. 7).

Podívejme se, co se zatím dělo vně města, v táboře nepřátelského vojska. Biskup Franz si myslel, že nebude těžké město dobýt. Vždyť měl několikatisícové vojsko, což byla obrovská přesila. Ale lehké to nebylo. Proto začal biskup hledat spojence. Na Říšském sněmu ve Wormsu 4. 4. 1535 bylo obléhání Münsteru vyhlášeno za věc celé říše. V té době si i novokřtění uvědomili, že se mohou udržet jen tehdy, nezůstane-li jejich povstání izolované, ale rozšíří-li se. A jejich výhledy byly celkem příznivé. Ve všech severoněmeckých městech měli mnoho stoupců, v Lübecku směr, který s nimi sympatizoval, dokonce zvítězil. Ale zakrátko bylo hnutí ve všech těchto městech

potlačeno. I Nizozemci se chystali Münsteru pomoci, ale i oni byli rozprášeni. V Münsteru už zuřil hlad. Když už byla nouze nesnesitelná, dal Johann z Leydeny oznámit, že kdo se chce vzdát dalšího boje a opustit město, může. Mnozí toho využili. Část z nich byla biskupovými vojáky zabita, část zajata, ženy znásilněny. 24. května zbývalo ve městě už jen 200 bojeschopných mužů. A přeci se biskupovi vojáci neodvážili k útoku. Uvědomili si, že v bojích s malou skupinou novokřtěnců ztratili už 6000 mužů. Nakonec jim pomohla zrada Gresbecka. Ten jim otevřel bránu. Po krátkém pouličním boji bylo město dobyto, zbytek novokřtěnců zajat a pozabíjen. Johann a další dva bratři byli krutě mučeni. 22. ledna 1536 byli veřejně popraveni. Tak skončil zas jeden sen. Většina ostatních křtěnců v Německu i jinde se od münsterských bratří distancovala. Od té doby převládal pacifistický evangelický anabaptismus (Lane, 1996, s. 170) .

5.3. Polygamie u Mormonů

V křesťanském prostředí je v současné době polygamie spojována především s Církví Ježíše Krista Svatých posledních dní čili s mormony. Tato církev byla dříve zařazena mezi křesťanské sekty, dnes se řadí k útvarům na pomezí křesťanství (spolu se Svědky Jehovovými a Církví sjednocení čili munisty). Tyto útvary se samy prohlašují za jediné autentické dědice křesťanství, nicméně kombinují některé křesťanské prvky se svéráznými spekulacemi, mytickými představami a fikcemi (Filipi, 2001, s. 179).

Dokazuje to samotný vznik mormonské církve, který souvisí s četnými vizemi Američana Josepha Smithe (1805 - 1844), jichž se mu dostalo v roce 1820 a později. Na základě těchto zjevení vykopal v roce 1827 záznamy, psané egyptským písmem na zlatých deskách, uložených v pahorku Cumorah v americkém státě New York. Z těchto záznamů se Smith dověděl, že Ježíš po

svém vzkříšení odešel do Ameriky, kde založil pravou církev z původních obyvatel amerického kontinentu, kteří však již sami byli potomky některých izraelských kmenů. Smith záhadné písmo rozluštil pomocí zázračných kamenů Urim a Thumim a tak mohl záznamy přeložit do angličtiny. V roce 1830 spis vydal pod názvem *Kniha Mormon*. Téhož roku Smith spolu zakládá Církev Ježíše Krista Svatých posledních dní (Škvařil, 1995, s. 44).

Po lynčování Smithe jeho náboženskými odpůrci se většina jeho stoupenci uchýlila pod vedením Brigham Younga (1801 - 1877) do Utahu. Tam založili město Salt Lake City, představující zcela samostatnou hierarchickou občinu, uzavřené teokratické společenství. Kromě *Knihy Mormon* a Bible tvoří základ učení ještě *Kniha smluv a nauk* (sbírka zjevení J. Smithe a B. Youngsa) a *Drahocenná perla* (výběr ze zjevení, překladů a vyprávění J. Smitha, vydaných po jeho smrti).

Právě výše zmíněná *Kniha smluv a nauk* obsahuje článek 132 o manželství, kde se nakazuje praktikování mnohoženství v mormonské komunitě. Tento článek se opírá o vidění, které měl J. Smith dne 12. června 1843. V tomto vidění Pán zjevuje svému služebníku Josephovi mimo jiné toto: ... jestliže si muž vezme za manželku pannu a zatouží si vzít jinou a ta první s tím souhlasí, a když si vezme druhou a jsou panny a nejsou zasnoubené jinému muži, pak jedná spravedlivě; nemůže se jednat o cizoložství s tou, která patří jemu a nikomu jinému. A i když je mu dáno deset panen podle tohoto zákona, nemůže se jednat o cizoložství, protože mu náležejí a byly mu dány; proto jedná spravedlivě." (cit. dle Novotný, 1999)¹.

Po tomto zjevení bylo polyganní manželství považováno za Boží příkaz. Boží stavět se proti němu bylo interpretováno přímo jako protivení se Bohu.

¹ Mnohomužství nebylo však povoleno. Proto své první ženě, Emmě Smithové, tlumočil Joseph Smith toto Boží poselství: "..., aby nadále žila se svým manželem, mým služebníkem Josephem, k němuž přilnula, a s nikým jiným. Pakliže bude poslušná mým příkazům, nepropadne zkáze, praví Pán, neboť Já jsem tvůj Pán a Bůh a Já ji zničím, nevytrvá-li v mém zákonu." (cit. Škvařil, 1995, s. 47 - 48).

Mormoni také věří, že Ježíš si během svého pozemského života vzal několik manželek (svatba v Káni Galilejské byla údajně jeho vlastní svatba) a měl řadu dětí (Novotný, 1993, s. 23). Mormonské prameny přesto uvádějí, že mormonští muži často vstoupili do mnohoženství jen s velkým sebezapřením a chápali to jako oběť, kterou musí poslušně vytrpět. Např. druhý prezident mormonské církve, Brigham Young, zdůrazňoval, že když Joseph Smith vyhlásil zásadu mnohoženství, zmocnily se ho strašné pocity. Nechtěl však zklamat v ničem, co Bůh nařídil, se podřídil a poprvé v životě zatoužil být v hrobě: "A když jsem viděl pohřeb, měl jsem sklon závidět mrtvole její situaci a litovat, že nejsem v rakvi, protože jsem věděl, jakou námahu a práci bude muset moje tělo podstoupit." (cit dle Škvařil, 1995, s. 50).

Avšak podle dalších pramenů se nezdá, že by Joseph Smith a další trpěli přílišným nechutenstvím k dalším svazkům. Podle některých pramenů měl Joseph Smith nakonec přes osmdesát manželek (Novotný, 1999). Brigham Young měl pak "pouze" dvacet pět žen (Novotný, 1993, s. 21). John Taylor (1808 - 1887), třetí prezident mormonské církve, jich měl prokazatelně minimálně sedm žen, celkem se svými manželkami přivedl na svět třicet pět dětí (Vokoun, 1997, s. 156). Další prezident, Wilford Woodruff (1808 - 1898) se oženil s pěti ženami a měl s nimi dohromady třicet tři dětí (Vokoun, 1997, s. 164). Paradoxně právě tento čtvrtý mormonský prezident vydal v roce 1890 známý Manifest proti mnohoženství, ve kterém oficiálně členům své církve zakazuje polygamii.

Praxe mnohoženství byla oficiálně zrušena ne z věroučných důvodů, ale jako podvolení se zákonům Spojených států amerických. Vláda Spojených států samozřejmě nemohla tolerovat ve svém rámci území (stát), kde se veřejně a oficiálně propagovalo mnohoženství, a proto vyvíjela na mormonskou komunitu stále větší tlak. Roku 1882 přijal Kongres USA tzv. Edmuntův zákon, který polygamii zakazoval a označil ji za těžký zločin. Zesilující antipolygamická

kampaň vedla k zatčení stovek mormonských mužů a žen. Pronásledování se stupňovalo schválením tzv. Tuckerova zákona, který oficiálně rozpustil mormonskou církev a předepsal konfiskaci církevního majetku. V létě 1890 tak americká legislativa stanovila, že Církev Ježíše Krista Svatých posledních dní zaniká jako legální entita a byla zkonfiskována většina jejího majetku (Vokoun, 1997, s. 165).

Církvě Ježíše Krista Svatých posledních dní tak hrozila úplná likvidace, takže těžko existovala jiná možnost, než federální legislativě ustoupit. Za této situace dostává prezident Woodruff vidění od Boha, kterým byla praxe polygamie zastavena. Wilford Woodruff pak 24. 9. 1890 vydává svůj Manifest, kde mimo prohlašuje: "Já, jako prezident Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů proto tímto prohlašuji, že ... neučíme polygamií ani mnohonásobné manželství, ani nikomu nedovolujeme, aby je praktikoval. Veřejně prohlašuji, že radím Svatým posledních dnů, aby se zdržovali uzavřít jakékoli manželství zakázané zákonem této země." (cit. dle Novotný, 1999).

Vzniká otázka, proč přes několikaleté pronásledování, trvali mormoni na mnohoženství. Nešlo o kolektivní sociální zvrácenost, jak by to mohlo na první pohled vypadat. Spíše šlo o důsledek mormonské víry, že pouze mormoni, kteří byli zpečetěni do manželství v mormonských chrámech na čas a na věčnost, mají možnost se stát bohy na úroveň nebeskému Otci a tvořit nové světy. Ostatní po vzkříšení se mohou stát pouze andělskými bytostmi bez možnosti tvůrčivosti a duchovního rodičovství. V počátcích mormonské církve byla však chrámová práce minimální a mnoho lidí zemřelo během pronásledování dříve, než mohli vstoupit do chrámu. Některé ženy navíc nemohly být zapečetěny, protože je jejich manželé nenásledovali ve víře. Mnoho členek mormonské církve se tak ocitlo v situaci podřadných a méněcenných osob v komunitě. Tento duchovní aspekt byl umocněn množstvím sociálně bezprizorných žen, neboť mnoho mužů zahynulo v průběhu pronásledování mormonské církve. Tato situace vedla

Josepha Smithe k netradičnímu řešení v podobě mnohoženství, to mělo udržet mormonskou společnost duchovně i sociálně vyrovnanou (Vokoun, 1997, s. 160 - 161).

Praxi polygamie po jejím zrušení samozřejmě nebylo možné okamžitě vymýt, nicméně postupně odezněla. V dnešní době absolutní většina příslušníků mormonského hnutí žije v normálních monogamních svazcích. Některé mormonské obce však zachovávají polygamní manželství tajně nebo symbolicky nadále (Hrabal, 1998, s. 66). Uvádí se, že v americkém státě Utah žije přibližně 40.000 rodin praktikujících polygamií - mimo jiné rodinu Toma Grenna, který má pět manželek a dvacet pět dětí (<http://vokouns.causa.greens.sweb.cz/>).

S polygamií lze se setkat rovněž u mormonských sekt. Asi nejnovější případ se týká Fundamentalistické církve Ježíše Krista svatých posledních dní. Tato sekta se oddělila od oficiální mormonské církve poté, co se ta v roce 1890 vzdala mnohoženství. V současnosti má sekta asi 10 000 přívrženců, z nichž většina žije na pomezí státu Utah a Arizona. V čele stojí Warren Jeffs. Členové sekty věří, že muž má mít alespoň tři manželky, jinak se nedostane do nebe. Sám Jeffs měl údajně až 70 manželek. V roce 2003 sekta založila svoji kolonii v Texasu.

V roce 2008 provedla policie razii v sídle této církve v texaském Eldoradu. Warren Jeffs v době zátahu již na ranči nepůsobil, protože si odpykával desetiletý trest vězení poté, co nutil jednu dívku ke sňatku. Odsouzen byl soudem v Utahu za podíl na znásilnění. Na základě výsledků policejní razie byla vůči Jeffsovi vznesena nová obvinění. Ta se týkala nucení dvou nezletilých dívek do „duchovního“ manželství, jedna z dívek přitom s Jeffsem otěhotněla. V srpnu texaský soud Warrena Jeffse odsoudil na doživotí.

(<http://www.novinky.cz/zahranicni/amerika/241402-sef-polygamni-sekty-dostal-za-duchovni-manzelstvi-s-nezletilymi-do-zivoti.html>).

5.4. Rodina

Hnutí vychází z křesťanství. Jeho zakladatelem byl David Brandt Berg, který působil jako křesťanský misionář. S mladými radikálními hippies roku 1968 veřejně vyhlásil revoluci a válku "systému", především jeho vzdělávací, církevní a rodinné struktury. V této atmosféře vznikla skupina nazývajících se Boží děti. Vyvinuli svérázně nábožensky podloženou sexuální nauku, podle které jsou všechna slova z Bible o lásce vysvětlena tak, jako by hovořila o sexu. Komunity Božích dětí začaly praktikovat např. sharing (sdílení se), tj. sex na základě rozpisu, který určil vedoucí komunity. Odmítnutí partnera na rozpisu nebo jakékoli výhrady ze strany manželů či manželek byly považovány za sobecké a nekřesťanské. Sex se postupně stal i součástí misií. Jako metodu k získávání mužů zavedl Berg tzv. flirty-fishing (laškovné rybaření, FFing), kdy se ženy z komunity vydávaly do barů a nočních podniků, aby prostitutkami "zvěstovaly Ježíšovu lásku". Podle Bergova učení je prostituce stejnou "obětí", jako byla smrt Ježíšova těla na kříži. Flirty fishing provozovali i muži.

Již z těchto několika faktů je jasné, že takto výstřední komunity budily a dodnes budí pozornost. Nejde zdaleka jen o sex, ale i o psychickou manipulaci členů. Zvláště znepokojivé je v těchto izolovaných a utajených komunitách ovšem postavení dětí. Žijí v provizorních podmínkách, často nenavštěvují žádnou veřejnou školu, jsou frustrováni nepřirozenými vztahy mezi dospělými v komunitě a podrobeni sexuálním experimentům. David Berg totiž tvrdil, že sexuální zážitky mohou mít děti od 5 - 6 let a doporučoval rodičům, aby už takto staré děti postupně uváděli do sexuální praxe. Výjimkou v komunitách nejsou pornokazety, vzácně se nečlenům podaří zachytit i dětskou pornografii. Ze strachu před příbuznými svých následovníků i před policií se David Berg uchýlil do ilegality, z níž až do své smrti komunikoval se svými následovníky pouze prostřednictvím dopisů (tzv. Mo-Letters). Jeho komunity jsou v různých státech často zakazovány či omezovány státními orgány. V 80. letech Děti Boží změnily

svůj název na Rodina lásky a od 90. let se nazývají prostě Rodina. Od roku 1994 vede Rodinu manželka zesnulého Davida Berga Maria. Počet členů byl odhadován v době největšího rozšíření na 10 000 žijících v komunitách. V ČR je členů pravděpodobně ne více než 10. Komunita v České republice je v Týnci nad Sázavou, jedná se pouze o jednu rodinu s několika příznivci, kteří občas rozdávají mladým lidem na ulicích větších měst pestrobarevné letáky s kontaktní adresou „Martinelli, Vídeň“.

6. Polygamie v islámu – Korán, historie, současnost

Když Muhammad přišel s islámským učením, byla v Arábii polygamní praxe běžná a ve společenském životě hluboce zakořeněná. V otázce způsobů soužití zde existovala značná volnost. Byla možná nejen polygamie a soužití s konkubínami, ale i polyandrie, manželé si též mohli vyměnit manželky mezi sebou. Rozvod byl poměrně snadný pro ženu i muže a někdy nemuselo být jasné, kdy se jedná o střídání manželských svazků a kdy už o prostou promiskuitu (Potměšil, 2008).

Korán nemohl být k těmto otázkám nevšímavý, nemohl trpět zmatek či nezodpovědnost v oblasti manželských vztahů. Stejně jako v případě jiných převažujících společenských zvyků a praxe se Korán do těchto věcí vložil, aby instituci manželství přeorganizoval a upravil ji tak, aby vymýtil tradiční zla a zabezpečil výhody. Proto Korán v některých případech předchází zvykové právo modifikuje a některé praktiky dokonce zakazuje.

V rodinném právu oproti předchozí praxi zakotvuje pouze jeden model soužití, a to omezenou polygamií (jeden muž může mít maximálně čtyři manželky), která mimo řeší “sociální” zabezpečení “válečných” vdov. Zakazuje též institut adopce (obcházeno uznáním dítěte za vlastní). “Obvňování” (mahr) -

de facto cena (výkupné) za nevěstu - se už nevyplácí otcí, ale přímo nevěště. Mahr tak představuje sociální pojistku pro případ rozvodu či ovdovění. Dále je ztížen rozvod stanovením čekací lhůty ('idda), během které lze rozhodnutí rozvést se vzít zpět. V dědickém právu je přiznán ženám a nejbližším zemřelého fixní dědický podíl - oproti minulosti, kdy ženy nedědily nic, jde o zlepšení jejich postavení, byť podíl žen tvoří většinou jen polovinu podílu muže (Potměšil, 2008).

Pasáž Koránu týkající se polygamii zní konkrétně takto: "Bojíte-li se, že nebudete spravedliví k sirotkům... berte si za manželky ženy takové, které jsou vám příjemné, dvě, tři či čtyři; avšak bojíte-li se, že nebudete spravedliví, tedy si vezměte jen jednu nebo ty, jimiž vládnou pravice vaše. A tak se nejlépe vyhnete odchýlení." - Korán 4:3 (Korán, 1991, s. 519). Tento text byl často využíván při obhajobě mnohoženství jako možného nouzového řešení za určitých striktně vymezených podmínek (neplodnost, nemoc apod.). Současně tento text byl vykládán jako faktický zákaz polygamie, neboť žádný muž až na Proroka nemůže být "spravedlivý" k více než jedné ženě (Bishop, 1997, s. 76).

Existuje řada důvodů, kvůli nimž polygamii islám povoluje. Předně v některých společnostech může být více žen než mužů, zvláště to platí o zemích, které vedou časté války válek. Pokud by muslimská společnost spadala do této kategorií a zároveň zakázala polygamií, potom by se neprovdané ženy ocitly v těžké situaci. Velmi málo žen totiž dokáže žít bez stálého a zajištěného vztahu s mužem. Většina neprovdaných žen si proto hledá různé způsoby, jak se s muži seznámit. Organizují bohaté večírky a společenské dýchánky. Výsledky podobného zoufalého lovu nejsou vždy morální ani slušné.

Na druhé straně nemůže nikdo předstírat, že všichni ženatí muži jsou v manželství šťastní, úspěšní nebo spokojení. Ať už je to jeho chyba, nebo chyba jeho ženy, bude nešťastný manžel hledat útěchu u jiné ženy. Je-li počet žen výrazně vyšší než počet mužů, tak má to poměrně jednoduchá. Může však

uváznout v nezákonných či necudných záletech. Řešení, které islám zde nabízí, je povolit nešťastným a nespokojeným manželům sňatek s druhou ženou a žít s ní otevřeně, zodpovědně a náležitě plnit všechny povinnosti vůči první i druhé ženě. Rovněž se tím pomáhá neprovdaným ženám, aby mohly ukojit své potřeby, uskutečnit a naplnit své zákonné a přirozené touhy.

Polygamie umožňuje také řešit problémy spojené s neplodností ženy, neschopností ženy plnit své manželské povinnosti (kvůli dlouhodobé nemoci či menstruaci) nebo s uspokojením fyzických potřeb muže při delším odloučení od ženy (z obchodních či pracovních důvodů). V případě neplodnosti ženy má muž tři možnosti (1) zapomenout na problém či potlačit svou přirozenou touhu po dítěti nebo (2) zapudit neplodnou manželku separací, cizoložstvím nebo jinak či (3) adoptovat děti a dát jim své jméno. Žádná z těchto alternativ nevyhovuje islámskému nazírání na život či přírodu. Islám nepodporuje ani neschvaluje potlačování touhy po dětech, rozvod za těchto okolností není ospravedlnitelný (žena za to nemůže, že je neplodná) a adopce je zakázaná (Korán 33:4/5). Islám navrhuje zmíněné tři možnosti a navrhuje vlastní řešení. Dovoluje muži, aby se v takovém případě znovu oženil, či tím uspokojil své přirozené potřeby, a současně živil svou bezdětnou ženu, která ho pravděpodobně potřebuje víc než kdykoli předtím.

V případě neschopností ženy plnit své manželské povinnosti či v případě potřeby fyzického uspokojení muže při delším odloučení od ženy se polygamie jeví rovněž jako mnohem lepší alternativa než možnost zanedbání povinností, nevěra, pokrytectví a nejistota, nemorálnost a necudnost. Na rozdíl od západní společnosti v islámském světě je mimomanželský nebo dokonce předmanželský styk naprosto zakázán. Dá se říct, že možnost polygamií svazků je zde jakýsi ústupek lidské povaze, kdy se předchází nevěrám a cizoložství (Musilová, 2010).

Apologeti islámu rádi zdůrazňují jeho údajný realismus při řešení základních otázek společenského života. Přirozeně se to týká i problematiky manželství. Podle nich západní civilizace osciluje mezi křesťanským ideálem naprosté sexuální zdrženlivosti a ideálem úplné sexuální volnosti, se kterým přichází materialismus. Ježíš požadoval naprostou zdrženlivost, svatý Pavel pak připouštěl manželství jako vynucenou praxi ("aby se předešlo cizoložství"). Ideál pohlavní zdrženlivosti a ideál sexuální svobody nelze v praktickém životě zcela naplnit a tak se východiskem jeví monogamní manželství jako střední cesta. Křesťanství mění manželství ve svátost a ideálem je jeho nerozlučitelnost. Materialismus chápe manželství jako smlouvu a umožňuje rozvod. Monogamní manželství ovšem se rovněž dostává do konfliktu s přirozenými potřebami lidí.

A tak pod rouškou předstírané monogamie na "křesťanském" západě skrytě bují promiskuita, konkubinát, polygamie a polyandrie. Pouze islám nabízí správné řešení. "Manželství, takové jaké je v islámu, je řešením směřujícím k odpovědi na problém, jak usmířit duchovní touhu s fyzickými potřebami, jak zachovat zdrženlivost, aniž by se zavrhl láska, a jak dát řád sexuální lásce živočicha, jenž se může stát člověkem, ne však andělem. Tento záměr je ve své podstatě islámský (Izedbegovič, 1997, s.305).

Příznivci islámu poukazují také na to, že islám přinesl řadu zlepšení ve srovnání s předislámským obdobím. Nové náboženství totiž odstranilo patriarchálně rodové normy rodinných vztahů a různé přežilé zvyklosti, jako například zabíjení novorozeňat ženského pohlaví. Ohledně polygamie jsou pak vyzvedány zejména následující čtyři skutečnosti (Abdalatí, 2009):

- 1) Polygamie je možná s jistými podmínkami a za jistých okolností. Jde tedy o podmíněný souhlas, nejde o článek víry nebo o nutnost.
- 2) Souhlas s polygamií se týká nejvýše čtyř žen. Před islámem v této věci neplatila žádná omezení.

3) Druhá nebo třetí žena, jestliže si ji manžel vezme, má tatáž práva a výsady jako první žena. Má plné právo na všechno jako první žena. Rovnost žen v zacházení, zabezpečení a laskavosti je prvořadým požadavkem polygamie a podmínkou, kterou musí splnit každý, kdo má více než jednu ženu. Tato rovnost záleží především na vnitřním svědomí daného jedince.

4) Toto povolení je výjimkou z běžného stavu. jde o poslední útočiště, poslední pokus vyřešit některé společenské či morální problémy, které zahrnují jisté nevyhnutelné obtíže. Zkrátka je to nouzové opatření či tento význam bychom nikdy neměli ztratit ze zřetele.

Nahrazení zvykového práva předpisy Koránu a šaría znamenalo samozřejmě určitý pokrok. Ženě se dostalo určitých práv osobních, občanských, majetkových a dalších práv (viz výše). Nicméně její postavení v předislámském světě zdaleka nebylo tak katastrofální, jak líčí někteří, zejména arabští autoři. A tvrzení, že Korán položil základy spravedlivého uspořádání manželských a rodinných vztahů, se asi oprávněně považuje za idealizaci. I v něm je totiž vedle některých práv zakotvena řada předpisů, vymezující ženě a muži rozdílné funkce a postavení ve společnosti i v rodině (Kovář, 1984, s.99 - 100).

V Koránu se kupříkladu přímo říká: "Muži zauímají postavení na ženami proto, že Bůh dal přednost jedným z vás před druhými, a proto, že muži dávají z majetků svých (ženám). A ctnostné ženy jsou pokorně oddány a střeží skryté kvůli tomu, co Bůh nařídil střežit. A ty, jejichž neposlušnost se obáváte, varujte a vykažte jim místa na spaní a bijte je! Jestliže vás jsou však poslušny, nevyhledávejte proti nim důvody!. A Bůh je věru vznešený a velký.! - Korán 4:38/34 (viz Korán, 1991, s. 524). Žena tak fakticky zůstala podřízena muži, svému pánu a jeho rozmarům. Její úloha v rodině byla prakticky omezena na biologickou funkci a výchovu dětí.

Nadvládu muže v rodině potvrdilo i povolení mnohoženství a konkubinátu. Muslim, jak již víme, má dovoleno mít čtyři manželky a navíc i neomezené

množství otrokyň jako souložnic - muži si mohou vzít "ty, jimiž vládnu pravice vaše" (Korán 4:3). Nutno zde ovšem podotknout, že polygamie nebyla nikdy všeobecným jevem. Příkaz "obvňení" ji prakticky znemožňoval v chudších vrstvách a nemálo chudáků nemohlo mít zákonnou manželku ani jednu (Kovář, 1984, s. 101).

Polygamie se tak většinou týkala hlavně bohatších vrstev. Extrémním projevem možných důsledků polygamie je instituce harému. Harém není speciální muslimskou institucí, byl převzat od byzantské aristokracie. Šlo zpravidla o součást příbytků vládců a vyšších státních a vojenských hodnostářů, kde žili otroci, eunuši, ale také ženy žijící v konkubinátu s pánem domu. Jako běžná součást života vládnoucích vrstev se harém etabloval v devátém a desátém století (Pavlicová a kol., 1994, s. 375). Největší harém míval turecký sultán v istambulském paláci Topkapi. Ještě před 150 léty se zde zdržovalo přes 100 žen ze všech koutů světa, především z Osmanské říše. Harémy byly v Turecku zrušeny v roce 1924 revolučními dekrety Mustafy Kemala Atatúrka. Nicméně harémy nejsou ještě v islámském světě pouhou minulostí. Například v harému prince Jefriho Bolkiaha ze sultanátu Brunej žije dnes kolem čtyřicet žen. Tento harém má již moderní podobu. Ženy projdou nejdříve oficiálním konkursem. Pak však vše probíhá spíše nelegálně. Žádná smlouva, žádné pracovní povolení. Když žena se rozhodne skončit, nevzniká žádný problém. Dostane slušné finanční odstupné a odnese si velkou truhlici drahých šperků. Na druhé straně však žena pozná, co pro člověka znamená být věc, hračka (Horák, 2011, s. 61).

Polygamie na tedy své klady i zápory, takže nelze jednoznačně ji ohodnotit. Kořeny polygamie byly v islámských zemích položeny na základě života Proroka, který přináší svým chováním určitý vzor pro další generace. Muhammad sice žil dlouhodobě v monogamním manželství s Chadídžou, po její smrti a odchodu do Medíny se však postupně oženil s velkým počtem žen (od

Alláha měl povolenou výjimku - devět manželek). Lze oprávněně soudit, že Prorok asi stěží vydržoval takové množství žen jen pro svá osobní přání nebo fyzické potřeby. Věc bude poněkud složitější. Některá manželství uzavřel Prorok prokazatelně ze sociopolitických důvodů, jiná potom z právnických důvodů, a také proto, aby se zrušily určité nezdravé tradice. Uzavřením většiny takových manželství chtěl vyloučit systém kast, rasovou a národnostní nesnášenlivost a náboženské předsudky (blíže Abdalátí, 2009).

Možnost polygamií svazků je hojně využívána především v raném středověku, kdy je situace ve společnosti velmi nejistá. Na pořadu dne jsou především války a boje o rozšíření vlivu jednotlivých kmenů, což zapříčinilo početní nestabilitu ve společnosti. V tomto případě můžeme vnímat mnohoženství jako jednu z alternativ, která umožní stabilní fungování společnosti. Jelikož vdovy s několika dětmi, by samy nebyly schopny s největší pravděpodobností ve společnosti vůbec přežít, mohly by se ocitát v tíživých životních situacích.

V období novověku, zejména v 19. tento způsob manželského soužití už není preferovaný a to hned z několika důvodů. Hlavním důvodem byly ekonomické problémy zabezpečit všechny ženy materiálně stejně. Stejně tak velkým problémem bylo stejné sexuální uspokojení poskytnuté všem ženám. Jedním z důvodů bylo také stěhování z vesnic do měst a s tím související rozpad velkorodin.

Ve 20. století se ukázalo, že polygamie se stává raritou. Egyptské statistiky ukazují, že v 50. letech bylo v zemi pouze 0,5 % polygamií manželství. V současnosti je polygamie běžná jen v prostředí Arabského poloostrova, kde stále panuje konzervativní společnost. Na území Saudské Arábie tak stále můžeme najít cca 9 % polygamií manželství. Oficiálně byla polygamie zakázána v roce 1926 v Turecku, v roce 1957 v Tunisu a v roce 1973 v Jemenské lidové demokratické republice. Následně byla radikálně odmítnuta

v těch státech, kde se vlády ujaly komunistické režimy. Stejně tak i některé islámské sekty odmítají mnohoženství. Jsou to například Ismá^cílíja, která má spoustu stoupců v Indii, Íránu a ve východní Africe (Musilová, 2010).

V Sýrii se polygamie připouští v případech, kdy žena je neplodná a manžel ji nechce zapudit, ale přesto touží po potomkovi, proto se uchýlí ke sňatku s další ženou. V některých zemích se vyžaduje k dalšímu sňatku svolení islámského soudu. V Sýrii, Iráku a Egyptě platí zákaz polygamií svazků pro státní zaměstnance, včetně důstojníků armády a bezpečnosti. V egyptských zákonech je navíc ustanoveno, že manžel musí o svém záměru uvědomit první ženu, která má právo požádat o rozvod a má právo získat mahr v plném rozsahu (Musilová, 2010).

7. Polygamie v hinduismu a budhismu

Hinduismus je narozdíl od křesťanství nebo islámu spíše celým stromem náboženských a filozofických učení. Názorová snášlivost starých Indů je výjimečná. Byla jim totiž naprosto cizí myšlenka, že by pravda mohla mít jen jednu jedinnou podobu - naopak byli přesvědčeni, že pravdu je třeba neustále hledat. Společným jmenovatelem všech hinduistických směrů je pouze víra v posvátnost a neomylnost védských spisů. Jedním z nich je Mahábhárata. V ní je například pozoruhodný případ mnohožství u Pánduovců a jejich společné manželky. Draupadí, která je manželkou pěti mužů najednou. Tento případ polyandrie je sice ojedinělý, ale v eposu se situace bratrů Pánduovců přijímá jako zcela přípustná. Za to, že se Draupadí provdala za všech pět bratrů, může bezvýhradné poslechnutí slov matky Kuntí, která synům přikázala, aby se rozdělili o získanou výhru, aniž věděla, že jí tentokrát byla princezna Draupadí. V témže spise vystupuje Kršna jako nejvyšší Bůh, který měl 16 008 manželek a

s každou deset synů. V hinduismu je tedy povolena jak polyandrie (ta se praktikuje zejména v Tibetu, u kmene Džátů), tak i polygynie. S tou to ovšem není zas až tak jednoduché. Hinduista může podle dnešního indického zákona o manželství mít více žen, jejich počet je však limitován podle příslušnosti ke kastě. Protože muž se smí oženit se ženou ze stejné kasty a dále smí mít po jedné ženě z každé nižší kasty, může mít bráhman čtyři, kšatrija tři a vaišja dvě manželky. Muž z poslední, čtvrté kasty (šúdra) smí mít toliko jednu manželku, takže v praxi většina obyvatel praktikuje monogamii.

Co se buddhismu týče, tak základem Budhova učení jsou čtyři pravdy:

1. Všechno je utrpení (toto slovo však označuje víc: pomíjivost, proces)
2. Zdrojem utrpení je žádost ("žízeň"), která nás vede od jednoho života k druhému v koloběhu od bytostí pekla přes zvířata, duchy, lidi, bohy. Bohové jsou tedy bytosti, které si na určitou dobu zajistily nejlepší karmán). Karmánový zákon světa i Budhovo učení o něm se označuje slovem dharma.
3. Z koloběhu znovuzrození, který je koloběhem bolesti, lze uniknout: zdrojem toho všeho je žádost, jde o vyhasnutí žádosti = nirvána. Dosahuje se tak vyrovnanost.

Cestou k nirváně je osminásobná stezka: Správné poznání (=body 1-3), mravní chování, meditace, koncentrace, zbavení se iluze "já". Etika je čistě etikou smýšlení: tj. rozhoduje úmysl. Správným postojem je laskavost, soucit, radovat se s radujícími, vyrovnanost. Dobré jednání vede k cíli jen tehdy, je-li zbaveno myšlenky na vlastní vykoupení - ta by podporovala egoismus. Minimálními požadavky "pro lid" jsou nezabíjet, nekrást, vystříhat se sexuálních výstředností, nelhat, neužívat omamné látky. Buddhismus nepředepisuje žádné společenské řády, je slučitelný s monogamií či polygamií, jak je kde zvykem.

8. Závěr, theologická reflexe

Při psaní práce mne zaujala pestrost uspořádání manželských, resp. rodinných vztahů, nejen na teoretické, ale i praktické rovině (monogamie, polygynie, polyandrie, skupinové manželství). Ovšem při vší této pestrosti sezdá, že polygamie má spíše lokální a "třídní" charakter a celkově převažuje tendence žít v monogamních vztazích. To by potvrzovalo názor většiny dnešních odborníků, že člověk je tvor v zásadě monogamní s mírným sklonem k polygamii. Jko křesťan se však domnívám, že tento sklon není dán původní lidskou přirozeností, nýbrž padlou lidskou přirozeností. A tak my, monogamní křesťané, nejsme o nic lepší nežli polygamní muslimové. Všichni - muži, ženy, rodiny, ať jsou jakéhokoli uspořádání, potřebujeme vykoupení. A já se těším, až se všichni jednou sejdeme v Božím království, kde se už lidé nežení ani nevdávají, nýbrž žijí jako Boží andělé.

9. Seznam literatury

Abdalatí, Hammudah: *Zaostřeno na islám* [online], 2. listopad 2009. Dostupný z WWW: <<http://www.al-islam.cz/manzelstvi-a-rodina/polygamie.html>>.

Andělová, Šárka: *Kapitoly ze života velkomoravských žen v kontextu písemných a archeologických pramenů*. Diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Ústav archeologie a muzeologie, 2007 [online]. Dostupný z WWW: <http://is.muni.cz/th/64658/ff_m/hotovka.pdf>.

Bishop, Clifford: *Lidský duch a sexualita. Magie. Tradice. Současnost*. Vydání první. Praha: Knižní klub/Práh, 1997, 184 s., ISBN 80-7176-540-6 (Knižní klub, Praha a ISBN 80-85809-63-X (Práh, Praha).

Filipi, Pavel: *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 3. upravené vydání. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2001, 195 s., ISBN 80-85959-80-1.

Filosofický slovník. Vydání první. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, 554 s.

Häring, B.: *Moje zkušenost s církví v Africe*. Vydání první. Praha: Vyšehrad 1997, 144 s., ISBN 80-7021-222-5.

Heczková, Eduarda: *Dějiny novokřtěnecké komuny uprostřed 30. let 16. stol. v Münsteru*. Seminární práce z Práce z Dějin křesťanství. Univerzita Karlova v Praze. Evangelická teologická fakulta, 2003, 8. s.

Horák, Ladislav: *Harémy zbavené oslňujícího kouzla: intriky, pomluvy i vraždy*. Epoque. 2011, č. 17, s. 59 - 61, ISSN 1214-9519.

Hrabal, F. R.: *Lexikon náboženských hnutí, sekt a duchovních společností*. Vydání první. Bratislava: CAD PRESS, 1998, 516 s., ISBN 80-85349-79-5.

Izedbegovič, Ali: *Islám mezi Východem a západem*. TWR, 1997, 341 s.. ISBN 80-902419-0-5.

Kovář, Jindřich: *Islám a muslimské země*. Vydání I. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1984, 373 s.

Lane, Tony: *Dějiny křesťanského myšlení*. První vydání, Praha: Návrat domů, 1996, 286 s.. ISBN 80-85495-47-X

Malá ilustrovaná encyklopedie A-Ž. Praha: Encyklopedický dům, spol. s r. o., 1999. ISBN 80-86044-12-2, 1213 s.

Mocek, Michal: *Párové manželství utvářelo člověka odpradávná* [online]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/zena/vztahy-a-sex/233870-parove-manzelstvi-utvarelo-cloveka-odpradavna.html>>.

Musilová, Pavla: *Mnohoženství v islámu: Saudská Arábie v kontextu současného Blízkého východu*. Bakalářská diplomová práce, Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2010 [online]. Dostupný z WWW: <http://is.muni.cz/th/216897/ff_b/mnohozenstvi-bakalarska_prace-finale.txt>, 48 s.

Neumann, Stanislav Kostka: *Dějiny ženy* [online]. Dostupný z WWW: <<http://gymbp.zizala.pb.cz/Cestina/.../NEUMANN-Dejiny%20zeny1.pdf>>.

Novotný, Tomáš: *Přicházejí*. Druhé vydání. Praha: Oliva, křesťanské nakladatelství, 1993, 76 s., ISBN 80-900773-7-4.

Novotný, Tomáš: *Mormoni a polygamie*. Dingir, 1998, č. 2 [online]. Dostupný z WWW: <http://www.dingir.cz/dingir/1998_2/clanky/D1998_2_03.html>.

Pavlicová, Helena a kolektiv: *Slovník Judaismus Křesťanství Islám*. Vydání I. Praha: Mladá fronta, 1994, 472 s., ISBN 80-204-0440-6.

Sherif, Abdel Azim: *Ženy v islámu versus ženy v židovsko- křesťanské tradici. Mýtus a realita*. [online]. Dostupný z WWW: <http://www.islamic-invitation.com/book_details.php?bID=946&dn=1>

Šimůnková, Zuzana; Majstorovičová, Andrea: *Afrika rodu ženského. Jak funguje mnohoženství*. (filmový dokument) [online]. Dostupný z WWW: <<http://www.csfd.cz/film/260183-afrika-rodu-zenskeho/>>.

Šcobák, Jiří: *Je člověk sexuálně polygamní nebo monogamní? Nebo něco mezi tím?* 25. ledna 2011 [online]. Dostupný z WWW: <<http://scobak.blog.sme.sk/c/254377/Je-clovek-sexualne-polygamni-nebo-monogamni-Nebo-neco-mezi-tim.html>>.

Škvařil, Richard: *Had leze z víry. Proroci. Mesiáši. Bojovníci*. První vydání, Praha: TALPRESS, 1995, 206 s., ISBN 80-85609-93-2.

Uzel, Radim: *Proč je polygamie trestná*. 3. dubna 2007 [online]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/zena/vztahy-a-sex/112584-proc-je-polygamie-trestna.html>>.

Uzel, Radim: *Proč více mužů žije s jednou ženou*. 25. března 2011 [online]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/zena/vztahy-a-sex/228544-radim-uzel-proc-vice-muzu-zije-s-jednou-zenou.html>>.

Vokoun, Jaroslav I.: *Počátky mormonismu*. Praha: VOKOUNS INC., 1997, 187

Vokoun, Jaroslav Ignatius; Vokoun, Jana Ulrika: *Jen totalitní režim může dětem ukrást otce. Rodina Greenových perzekuována americkými úřady pro své přesvědčení a životní styl!!!* [online]. Dostupný z WWW: <<http://vokouns.causa.greens.sweb.cz/>>.

Šéf polygamní sekty dostal za "duchovní" manželství s nezletilými doživotí [online]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/zahranicni/amerika/241402-sef-polygamni-sekty-dostal-za-duchovni-manzelstvi-s-nezletilymi-dozivoti.html>>.

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Polygamie>

<http://www.muslimka.estranky.cz/clanky/polygamie/polygamie-v-krestanstvi-a-judaismu.html>

<http://www.thajsko.com/zakladudaje/obyvatelstvo/horskekmeny.htm>

http://cs.wikipedia.org/wiki/D%C4%9Bjiny_lidstva